

MILLIY TURKISTON JURNALIDA “QO‘QON VA ALASH O‘RDA MILLIY HUKUMATLARI”NING YORITILISHI

Alijonova Gulnozaxon Muhammad qizi

Oriental universiteti “Tarix” kafedrasi dotsenti, t.f.f.d., Phd

Tel: +998998711192

Email: gulnozaalijonova58@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20726779>

XX asr boshlarida Turkiston va Qozog‘iston hududlarida yuzaga kelgan milliy-ozodlik harakatlari mahalliy xalqlarning siyosiy mustaqillik, milliy davlatchilik va o‘z taqdirini o‘zi belgilash yo‘lidagi intilishlarining yorqin ifodasi bo‘ldi. 1917-yilgi Rossiya imperiyasidagi siyosiy o‘zgarishlar natijasida Turkiston Muxtoriyati (Qo‘qon Muxtoriyati) hamda Alash O‘rda hukumati kabi milliy davlat tuzilmalari vujudga keldi.

Ushbu hukumatlar qisqa muddat faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, Turkiston va Qozog‘iston xalqlarining milliy davlatchilik tarixida muhim o‘rin egalladi. Qo‘qon Muxtoriyati Turkiston xalqlarining siyosiy birligi va hududiy muxtoriyat g‘oyalari ilgari surgan bo‘lsa, Alash O‘rda hukumati qozoq xalqining milliy manfaatlarini himoya qilish, zamonaviy davlat boshqaruvini shakllantirish hamda milliy taraqqiyot yo‘lini belgilashga intildi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida Germaniyada nashr etilgan “Milliy Turkiston” jurnali Turkiston muhojirlarining muhim siyosiy-ma‘rifiy nashrlaridan biri sifatida faoliyat yuritdi. Jurnal sahifalarida Turkiston xalqlarining mustamlakachilikka qarshi kurashi, milliy istiqloq g‘oyalari, tarixiy xotira va davlatchilik masalalari keng yoritilgan. Xususan, unda Turkiston Muxtoriyati va Alash O‘rda hukumatlarining faoliyati, ularning siyosiy maqsadlari hamda bolsheviklar tomonidan tugatilishi bilan bog‘liq voqealar milliy nuqtai nazardan talqin qilingan. Jurnal muharririyati ushbu hukumatlarni Turkiston xalqlarining ozodlik va mustaqillik yo‘lidagi tarixiy tajribasi sifatida baholagan[1:98].

Mazkur maqolada “Milliy Turkiston” jurnalida Qo‘qon va Alash O‘rda milliy hukumatlarining yoritilishi, ularning tarixiy-siyosiy faoliyatiga berilgan baholar hamda jurnal orqali targ‘ib qilingan milliy davlatchilik g‘oyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, muhojir matbuotining Turkiston xalqlari tarixiy xotirasini saqlash va milliy istiqloq g‘oyalari shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi.

Yevropa universitetlarida tahsil olayotgan talabalarimizdan biri, Boymirza Hojito‘g‘li yaqinda “Qo‘qon va Alash O‘rda milliy hukumatlari” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasi ustida ish olib, o‘qishni a‘lo baholar bilan tamomlab, falsafa fanlari doktori unvoniga sazovor bo‘ldi. Mamlakatimizda tadbirkorlikni rag‘batlantirish va milliy siyosiy ishlarda faol ishtirok etish maqsadida ko‘plab yoshlarimiz Yevropaning oliy o‘quv yurtlarida ta‘lim olmoqda, shulardan biri ham milliy siyosat fanlari doktori Boymirza Hayito‘g‘li hisoblanadi. Biz xodimlar uning erishgan yutuqlaridan mamnunmiz va Turkiston birligi milliy qo‘mitasining milliy kadrlar tayyorlashdagi sa‘y-harakatlarini samimiy tabriklaymiz.

Endi, men doktor Boymirza Hayito‘g‘lining dissertatsiyasiga qisqacha to‘xtalib o‘tmoqchiman. Hozirda mening qo‘lyozmamda uning asari bo‘lib, 111 sahifani tashkil etadi. Kitob asosan muqaddima va asosiy bo‘limlardan tashkil topgan. *Muqaddima (A bo‘limi)* Kirish qismida 1917-yilda Turkiston turklarining milliy orzu-umidlari haqida qisqacha ma‘lumot berilgan. Jumladan, Qo‘qon, Buxoro, Xiva xonliklari, Kichik Xom, Sul Juz, Sulon Juq, Turk-

Tanniya xalqlari, Turkiston milliy geografik xalqlari haqida, shuningdek, 1917-yildagi Turkiston xalqlarining milliy intilishlari haqida ham batafsil tushuntiriladi.

Dissertatsiyaning asosiy mavzularidan biri - Fevral inqilobi va uning Turkistonga ko'rsatgan ta'siridir. Muallif ushbu inqilobdan keyingi Krenskiy davrida turkiy xalqlarda uyg'ongan milliy tafakkur, musulmonlar qurultoyi natijalari, ruslarning yangi boshqaruv siyosati va Turkistonda boshlangan milliy harakatlarga o'z nuqtai nazaridan yondashadi.

Kitobning asosiy qismi milliy muxtoriyat hukumatlari mavzusidan boshlanadi. Unda Qo'qon muxtoriyati va Alash O'rda muxtoriyati hukumatlari tashkil topganidan keyingi milliy uyg'onish jarayoni va amalga oshirilgan harakatlar haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Asarning kirish qismida bugungi kunda Sovetlar tomonidan "ajralgan millatlar" sifatida ko'rsatilayotgan o'zbek va qozoqlarning tarixda aslida yagona millat bo'lgani haqida fikr yuritiladi. XV asrda o'zbeklarning bir qismi dashtga ko'chib, o'zlarini "qozoq" deb atay boshlagani qayd etiladi. Kitobda Turkiston xalqlari bir necha millatdan iborat emas, balki aslida yagona millat ekani tarixiy dalillar asosida isbotlanadi[2:70].

Shuningdek, muallif Turkiston xalqlarining o'zaro kelisha olmaganligi, xonlar bir-biriga qarshi kurashib, ayrimlari ruslarning homiyligiga suyanishga majbur bo'lgan achchiq tarixiy haqiqatlarga ham e'tibor qaratadi. Masalan, XVIII asrda Kichik Juz sultoni Abulxayir o'z yurtini boshqa Juzlardan himoya qilish maqsadida rus himoyasiga o'tgan bo'lsa, XIX asr boshida Bukayxon ruslar yordamida Kichik Juz ustidan hukmronlik o'rnatgan.

Muallif ushbu tarixiy hodisalarni ochib berish orqali ikki jihatni ko'rsatadi: birinchidan, ruslar qadimdan Turkiston xalqlari orasida nizo chiqarib, ularni bo'lib tashlashga uringan; ikkinchidan esa, Turkiston hanlari va sultonlari birlashish o'rniga o'z manfaatlarini ustun qo'yib, xorijiy bosqinchilardan yordam so'ragan.

Asarda Rossiyaning Turkistonga nisbatan bosqinchilik siyosati tahlil qilinib, bu hudud Rossiyaga osonlik bilan emas, balki 167 yil davom etgan qattiq kurash (1717-1884) natijasida tobe bo'lgani alohida ta'kidlanadi. Ruslar Turkiston ustidan hukmronlikni o'rnatishda aynan xonliklar o'rtasidagi kelishmovchiliklardan foydalangan.

Keyinchalik Rossiya Turkistonni bo'lib olish orqali u yerda hokimiyatni o'z qo'liga olishga intildi. Masalan, Turkistonning bir qismiga "Dala viloyati general-gubernatorligi" deb nom berilib, qozoq qabilasi boshqa qabilalardan ajratib qo'yildi. Rus podshohligidan meros bo'lib qolgan bu siyosatni keyinchalik Sovet Rossiyasi ham davom ettirdi. Biroq Sovetlar Turkistonni oddiygina hududiy birliklarga ajratibgina qolmasdan, bir millatni sun'iy ravishda turli "xalq"larga ajratishga harakat qildi.

Turkiston xalqi bosib olingandan so'ng ham o'zining ozodlik istagini hech qachon yo'qotmagan. Kenesarixon harakati, Abdurahmon Abtobachining qo'zg'oloni va uning tomonidan ruslarga qarshi muqaddas urush e'lon qilinishi, To'qma Sardor rahbarligidagi Go'ktepa mudofaasi, 1898-yildagi Dukchi Eshon qo'zg'oloni va 1916-yilgi qo'zg'olon kabi xalq harakatlari, turkistonliklarning ozodlik harakati uzluksiz olib borilganini ko'rsatadi.

Bu ozodlik kurashlari turli shiorlar ostida olib borilgan va bugungi kungacha davom etib kelmoqda. Bu kurashning asosiy shiori - "Mustaqillik"dir. Turkistonliklarning milliy istiqlol uchun kurashi Rossiyaning "Din va vatan himoyasi" shiori ostidagi bosqinchilik yurishlari davrida ochiq-oydin namoyon bo'lgan. O'sha davrda yurtini himoya qilishda diniy motiv muhim rol o'ynagan.

Ruslar vatanni bosib olgach, “ozodlik” shiori ostida kurash davom ettirildi. 1914-yilda Abdulrashid Ibrohimning “Muxtoriyat” kitobi va Mahmudxo‘ja Behbudiy rahbarligidagi “Samarqand” gazetasi (1913-1914), shuningdek “Muxtoriyat” gazetasining III jild 19-sonida bu fikrlar chop etilgan. Qurultoyda Turkiston (Buxoro)dan delegat sifatida qatnashgan Muqitmitdin Bekchan siyosiy talab sifatida “mustaqillik”ni tilga olgan. 1917-yilda esa turkistonliklar va turklarda “muxtoriyat” g‘oyasi mavjud edi. “Mustaqillik” tushunchasi Turkiston Muxtoriyati hukumati tuzilgach, milliy-siyosiy talab sifatida shakllangan. Ushbu “Mustaqillik” shiorlari “mudofaa”, “ozodlik” va “mustaqillik” shiorlari sifatida, “haq uchun kurash” shiori ostida paydo bo‘lgan. (48-50-betlar) Demak, bu shior yakuniy shior bo‘lgan.

Muallif Turkistonning uzoq tarixiga nazar tashlar ekan, bolshevik “tarixchi” va “olimlar”ning Turkiston tarixini soxtalashtirishda, va turkistonliklarni yovvoyi va madaniyatsiz xalq sifatida ko‘rsatishga urinishlari orqali ochiq-oydin iftira qilayotganini ilmiy asosda ko‘rsatadi. Turkistonliklar o‘z madaniy boyliklari, milliy tafakkuri va aqli bilan Islom va Sharq dunyosiga ulkan sovg‘alar taqdim etgan. Bolsheviklar “Turkistonga madaniyatni olib kelgan ruslardir” deb da‘vo qilganlar, ammo aslida: “Turkistonda ruslar olib borgan xo‘jalik va madaniyat siyosati har qanday taraqqiyparvarlik ko‘rinishiga qarshi qaratilgan edi”[2:45].

Bunday mustamlakachilikka, xalqni ruslarning zulmatida saqlash siyosatiga qarshi kurashda Turkiston xalqining maorif va ilm uchun kurashi 1900-yillardan boshlangan. Bu harakat Turkistonning avval chor Rossiyasiga, keyin esa bolshevizmga qarshi ozodlik kurashida milliy harakat kuchi bo‘lib xizmat qilgan.

Milliy ozodlik harakatini olib borishda Rossiya zulmi ostida ezilib kelgan turk urug‘lari Rossiyaga qarshi olib borgan kurashlarida bir Turkiston xalqi birlashuv tomon qadam qo‘ydi. Natijada, Turkiston barcha turklarning birlashgan vatani bo‘la oladigan holatga ega bo‘lib qoladi, ya‘ni Turkiston turklarni birlashtiruvchi bir markazga aylanadi.

Turklarning ozodlik harakatidagi birlik faqat vatanda namoyon bo‘lib qolmagan, balki vatandan tashqarida olib borilgan ishlarda ham birlik frontida olib borilgani ko‘rinadi. (16–17-betlar)

Rossiyada bo‘lgan inqilobiy harakatlarga va uning Turkistondagi ko‘rinishiga turkistonliklar ishtirok etmagan. Turkistonliklar bu davrda o‘z ozodligiga erishish harakatida bo‘lganlar. Ular ruslarga “bosqinchilar” deb qaragan bo‘lsalar, kommunistlar harakatiga esa yanada kuchliroq g‘azab va nafrat bilan qaraganlar. Ruslar kommunizmni Moskva va Peterburgdan olib kelib, uni Turkistonda zo‘ravonlik bilan o‘rnatganlar (38-bet).

Bugun Turkistonda hukmron bo‘lib turgan sovet hokimiyati - Rossiyaga qarshi olib borilgan milliy ozodlik kurashining natijasi emas, balki Moskvadagi mustamlakachilik siyosatining davomidir (40-bet).

1917-yilda bo‘lib o‘tgan Turkiston musulmonlari qurultoyi vakillarining: “Hukumat turkistonliklar tomonidan tuzilishi kerak”, degan talablariga javoban rus vakili Nikora: “Inqilobni rus inqilobchilari, rus ishchilari va rus askarlari amalga oshirdi. Shuning uchun Turkistonda hokimiyat va boshqaruv bizning qo‘limizda bo‘ladi,” degan javobni bergan[4:67].

Bunga javoban, Turkiston vakili Shah Islam Shah Ahmad: “Agar inqilobni ruslar qilgan bo‘lsa, unda hayqiriqni ham Rossiyada qilsinlar. Biz uchun inqilobni kim qilgani ahamiyatsiz, biz o‘z haqqimizni talab qilamiz... Agar sovet tuzumi, podshohlikni meros qilib olmoqchi bo‘lsa, u holda biz ham keskin bo‘lishimiz kerak bo‘ladi”, deb qat‘iy javob bergan.

Asarning 31-32-betlarida ruslarning Turkiston xalqining istagiga qarshi kuch bilan yurtni bosib olgani va sovet hokimiyatining Turkistonga bosqinchi sifatida kirib kelgani dalillar bilan ko'rsatilgan.

Turkiston Milliy Markaziy Sho'rosi va viloyat milliy tashkilotlari, mahalliy xalqning istagini amalga oshirish uchun ruslar bilan kelishuv imkonsizligini anglab yetganlaridan so'ng, xalq vakillarini imkon qadar tezroq yig'ib, Turkiston ozodligi masalasini mustaqil hal etishga kirishdilar.

Ruslarning qarshilik ko'rsatishlariga qaramay, 1917-yil 9-dekabrda Qo'qon shahrida Turkiston musulmonlarining IV favqulodda Qurultoyi chaqirildi. Bu Qurultoyda Turkistonning deyarli barcha hududlaridan xalq vakillari ishtirok etdi. Qurultoyda vakillar va mehmonlar soni 263 kishi edi.

Qurultoyda asosiy masala sifatida Turkistonda davlat shakli masalasi muhokama qilindi. Yana qolgan uch masala ham Turkistonning siyosiy taqdiri bilan bog'liq edi.

Qurultoy zalida kutilmagan tarzda paydo bo'lgan sovet vakili Poltoratskiy qurultoy ishini buzish va sovet hukumatini tan oldirish uchun qancha harakat qilmasin, Obidulla Xo'ja quyidagicha qat'iy fikr bildirdi: "Rus mustamlakachilari endi bizni alday olmaydilar. Turkistonda sovet yo'q, balki Toshkentda xalqning ovozsiz va noqonuniy tarzda o'zini hukumat deb atagan buzg'unchi bir harbiy to'da mavjuddir. Endilikda Turkiston uchun vaqt keldi. Qanday masalalarni muhokama qilayotganini Qurultoyning o'zi bilur, - degan keskin javobdan so'ng Qurultoy o'z yo'lida ishini davom ettirdi. (60-bet).

Turkistonning kelajakdagi tuzilishi masalasida Qurultoy vakillari orasida uch xil fikr paydo bo'ldi:

1. Rossiyadan tezlik bilan ajralish;
2. Hududiy avtonomiya orqali mustaqillikka erishish;
3. Demokratik Rossiya federatsiyasi ichida muxtoriyat qurish.

Qurultoy vakillari bu uch xil fikr bilan uch guruhga bo'lindilar, biroq yakunida hozircha Turkistonda muxtoriyat e'lon qilishga va Rossiyadan ajralish hamda mustaqillik e'lon qilish masalasini esa Turkiston Milliy Muassislar Majlisigacha qoldirishga kelishib qaror qildilar. Turkiston Muassislar Majlisini 1918-yil 20-martda chaqirishga qaror qilindi. Qurultoy tomonidan saylangan Xalq Sho'rasi 1917-yil 11-dekabrda bo'lib o'tgan yig'ilishda o'n kishidan iborat Turkiston hukumatini sayladi.

Turkiston Muxtor Viloyati safidan Alash O'rdaga uchta o'rin ochiq qoldi. Bu, Dala Oblasti sobiq general-gubernatori o'rniga tashkil etilgan Alash Orda hukumati bilan birlashib, yagona Turkiston davlatini barpo etishni ko'zlagan edi.

Turkiston Milliy Hukumatining tashkil topgani munosabati bilan Turkiston xalqi: "Turkiston muxtoriyati muborak bo'lsin", - degan tabrik duolarini o'qidilar. Agar bu duolar Sovet komissarligiga yo'llangan bo'lganida, butun xalq namozdan to'xtamas edi. O'sha kunlardan boshlab turkistonliklar bilan rus bolsheviklari o'rtasida keskin kurash boshlandi.

Rus podsho qo'shinlari va rus ma'muriyati amaldorlari, Turkistondagi rus askarlari Sovet qo'mondonligi qo'l ostida bo'lib, kuchli qurollarga ega holda milliy hukumat va mahalliy xalqqa qarshi kurashga tayyor edilar. 1918-yil 12-fevralda rus qurolli kuchlari milliy hukumat markazi bo'lgan Qo'qon shahrini egallab, milliy hukumatga qarshi hujum boshladilar. Qonli jangdan so'ng rus qo'shinlari shaharni egallab oldilar va xalq mol-mulkini talon-taroj qildilar. Faqat Qo'qon shahrining o'zida talon-taroj qilingan mol-mulk miqdori 46 million so'mni tashkil etdi,

o'ldirilganlar soni esa 10 mingdan oshdi. Namanganda esa 20 mingdan ortiq odam qatl etildi[5:77].

Uchinchi Qozoq Qurultoyida "Buyuk O'rda" nomi bilan hududiy muxtoriyat e'lon qilindi, Alixon Bokejxon boshchiligida avtonom hukumat tuzildi. Alash O'rda hukumati Orenburg, Torg'ay, Qo'stanay va Samar shaharlarida o'zining milliy harbiy qismlarini tashkil etishga muvaffaq bo'ldi.

O'rda Sovet hukumati bilan olib borilgan muzokaralar natijasida Stalin avtonom hukumatni o'zining tan olganligini bildirib, bu hukumatga kafolat berdi.

Bolsheviklarning ikkiyuzlamachiligi asarning 95-betida aniq misol bilan fosh etilgan: "Biz hozirgacha burjua millatchilari bilan muzokaralar olib borishga majbur bo'ldik. Agar barcha imkoniyatlardan foydalanilsa, shaharlarda 20-30 kishi yig'ilib, Alash O'rdaga qarshi norozilik namoyishi uyushtirilishi kerak". Stalin mamlakat vakilidan qozoqlar orasidan bunday odamlarni yo'q qilish mumkinligi haqida telegramma olganida, u telegrammaga shunday javob berdi: "Agar shaharda do'konlar vayron bo'lmasa, Sovet hokimiyatining e'lon qilinishi bilan bu maqsadga erishiladi". Shu maqsadga erishilmaguncha, Alash O'rda hukumati Sovet hokimiyati tomonidan vaqtincha tan olingan edi.

Alash O'rda va Turkiston muxtoriyatlari birlashgan Turkiston hukumatini barpo etish yo'lida edilar. Ko'plab begunoh insonlarning qarshiliklari bu maqsadni tezda amalga oshirishga to'sqinlik qilgan bo'lardi (96-98-betlar). 1918-yil 18-oktabrda rus "qizil-oq" qo'shinlari kuchi bilan Alash O'rda hukmronligi o'rnatildi.

Bu avtonom hukumatlar tajribasi "Avtonomiya" talabi bilan ozodlik va mustaqillikka erishib bo'lmasligini ko'rsatdi. Bu haqda Mustafa Cho'qay: "Muxtoriyat tugashi bilan muxtoriyat g'oyasi ham tugadi", degan xulosani bildirgan - bu fikr to'g'ridir. Muxtoriyat g'oyasi to'liq ma'nodagi ozodlik g'oyasi bo'la olmasligi tajribada ko'rindi.

Yuqorida keltirilgan milliy hukumatlarning tugatilishi Turkiston xalqi bilan ruslar o'rtasida ochiq to'qnashuvda qurolli kurashni yuzaga keltirdi. Bu qurolli kurashda bir tomonda o'z ozodligi va mustaqilligi uchun kurashayotgan Turkiston xalqi turgan bo'lsa, ikkinchi tomonda ozodlikni bo'g'uvchi bosqinchilikni davom ettirayotgan rus bolsheviklari turar edi. Turkiston xalqi "Beklar" nomi ostida harakat qiluvchi o'z qurolli kuchlari bilan, garchi bu kuchlar ruslarga qaraganda bir necha baravar kamroq qurollangan bo'lsa-da, bosqinchilarga qarshi kurash olib bordilar. Afsuski, bu kuchlarning butun front bo'ylab siyosiy rahbarlik ostida va yagona qo'mondonlikda harakat qilmaganliklari sababli ular o'z oldilariga qo'ygan maqsadni o'z vaqtida amalga oshira olmadilar. Biroq bu kurash, g'alabaga qat'iy ishonilgan holda, bugungacha davom etib kelmoqda.

Rus inqilobi davrida turkistonliklar o'z taqdirlarini o'z qo'llarida saqlab qola olmaganliklarining asosiy sabablari: muhim vaqtda kuchli milliy tashkilot tuzila olmaganligi, yetarli siyosiy rahbarlar yetishmasligi va mavjud bo'lganlari ham siyosiy jihatdan to'la pishib yetilmaganligi, milliy ziyolilar o'rtasida yetarli birlik yaratilmaganligi, ayniqsa bu sohada og'ir zamonlarda ruhoniylar kuchlarning zaifligi va qiyinchiliklari bilan bog'liq to'siqlardan iboratdir (44-45-betlar).

Har bir harakatda, xususan, ozodlik va mustaqillikka erishish harakatida, har bir xalq va uning ilg'or qatlamlari o'zining mustahkam, birlashgan tashkilotga ega bo'lishi kerak va kuchiga ishonch bo'lishi kerak. Buning uchun asosiy shaxslar bir-biriga bo'ysunib, biri ikkinchisiga g'amxo'rlik qilishi kerak. Natijada, umumiy manfaatni hisobga olish va o'zaro hurmat qilishga

erishiladi, nihoyat g'alabaga olib keladigan birlik hosil bo'ladi. Bu - asarning asosiy g'oyalariidan biridir.

Kommunist "olimlari" va "tarixchilari" tomonidan Turkistonning va uning haqiqiy tarixining, milliy tuzumining hamda milliy ozodlik kurashining, shuningdek, ruslar tomonidan zo'ravonlik bilan bosib olinganligining yashirilganiga qaramay, haqiqatni soxtalashtirishga urinayotganlar ayni vaqtda. Dissertatsion mavzu sifatida yozilgan va shakllangan bu asar haqiqatni faktlar bilan ochib berish orqali soxta sovet tarixchilarining sa'y-harakatlarini fosh etadi. Shu bilan bir qatorda, ruslarning Turkistonga yurishi - bosqinchilik va talonchilik yurishi bo'lganligini tendension va partiyaviy qarashlar asosida emas, balki ilmiy va obyektiv asosda isbotlab beradi[6:55].

Kommunist "olimlari" bugungi kunda yaratgan nazariyalarida: "Rus podshohining Turkistonda olib borgan siyosati nafaqat mustamlakachilik siyosati bo'lgan, balki unda taraqqiyparvarlik tomonlari, ya'ni ijobiy jihatlar ham bo'lgan", deb ko'rsatmoqdalar. Hatto ular, "Turkiston Rossiya tomonidan bosib olingan emas, balki Turkiston Rossiyaga qo'shilgan", degan kabi mantiqsiz bir da'vo bilan soxta tarix yaratmoqdalar. Ana shunday ilmiy asosga ega bo'lmagan qarashlarni doktor Boymirza Hayit o'z asarida ilmiy asosda rad etadi va ularning noto'g'riligini isbotlab beradi.

Ushbu asar mavzuga oid muhim masalalarni o'z ichiga olgan bo'lib, tarixiy hujjatlarni, qisqacha bo'lsa-da, tahlil qilib ko'rsatishga muvaffaq bo'lgan. Bu asar Turkiston harakati tarixiga bag'ishlangan asarlardan biridir.

Asarda ayrim kamchiliklar va aniqlik yetishmovchiligi mavjud. Masalan: Turkistonning ruslar tomonidan bosib olinishi masalasiga doir 7-betdagi izoh bilan 48-betdagi izoh orasida aniqlik yetishmaydi, hatto xatolik mavjud. 7-betdagi "Ruslarning Turkistonga qarshi yurishi 1717-yilda boshlanib, 1884-yilda butun Turkiston (Markaziy Osiyo) bosib olinishi bilan yakunlandi", degan jumla bilan asarning 48-betdagi "Ruslarning bosqinchilik yurishlari davrida (1854-1898) turkistonliklarning mustaqillik uchun milliy kurashi, din va vatan himoyasi degan shior ostida olib borilgan edi", degan jumla orasidagi davr tafovuti katta bo'lib, natijada 1717-yildan 1854-yilgacha bo'lgan ruslar yurishlariga qarshi turkistonliklar qarshilik ko'rsatmaganmi, degan savol tug'iladi.

Shuningdek, kitobning 55-betida rus inqilobi davrida Turkistonning Rossiyadan ajralish talabi ilgari surilmaganligining sababi sifatida: uzoq yillar davomida rus hukmronligi ostida qolib, natijada moddiy va ma'naviy jihatdan zaiflashib, o'zini o'zi boshqara olmaydigan holatga tushib qolganligi ko'rsatilgan.

Bu ta'rif o'sha davrni xarakterlovchi va aynan o'sha davrga mos keluvchi nuqtalardan biri sifatida qaralishi mumkin bo'lsa-da, biroq Turkiston xalqining boshidan kechirgan kurash tajribasi shuni ko'rsatdiki, Rossiyadan ajralmasdan turib moddiy va ma'naviy taraqqiyotga erishish mumkin emas. Garchi muallif o'sha davrdagi ma'naviy zaiflikni qayd etish orqali keyingi kurashlarda bu kuchsizlik belgilarini yo'q qilishga e'tibor qaratmoqchi bo'lgan bo'lsa-da, biroq bu nuqtani asarda aniqroq yoritib berish bilan yakunlash lozim edi.

Asar haqidagi bu fikrlarimiz, tabiiyki, yakuniy so'z emasdir. Ammo ko'rib o'tganimiz ayrim aniqlik yetishmovchiligi asarning qadr-qimmatini pasaytirishga qodir emas. Shu bilan birga, u o'zining ijobiy ustunliklari bilan tahsinga loyiqdir.

Nemis tilida yozilgan ushbu asar tez orada turk tilida chop etilib, keng kitobxonlar ommasiga taqdim etilishiga, shuningdek, shu vaqtgacha ko‘rinib qolgan kamchilik va aniqlik yetishmovchiligi muallif tomonidan bartaraf etilishiga va to‘liq ishlab chiqilishiga ishonamiz.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Buloq boshi. “Qo‘qon va Alash O‘rda milliy hukumatlari” // “Milliy Turkiston” jurnali. 1951-yil mart. № 70-71. - B. 15-22.
2. “Sovyet Vatanperverligi”, *Yash Turkistan*, sy. 66 (1935): 2-5.
3. “Shovinizm To‘g‘risida”, *Yash Turkistan*, sy. 2 (1930): 1-5.
4. Tahir, “Bolshheviklerinin Millî Siyaset Oyunu”, *Yash Turkistan*, sy. 78 (1936): 2-7.
5. Temuroğlu (Tahir Çağatay), “Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliğı”, *Yash Turkistan*, sy. 92-93 (1937): 6-10.
6. Temuroğlu (Tahir Çağatay), “Türkistan’da İnkılab Devri (Bir Yash Turkistancı’nın Hatıra Defterinden Basmacılık Hareketi Tarihige Dair Notlar II)”, *Yash Turkistan*, sy. 28 (1932): 9-14.